

Звертаючись на початку розділу до духовного авторитету, що його здобув у далекій Україні афонський чернець своїми першими літературними виступами, Грушевський робить багатозначне зауваження: «По довгій перерві, творче слово опанувало життя своєю незрівняною руховою силою». Сказане тут освітлює філософську підоснову «Історії української літератури» з боку трохи несподіваного: ми бачимо, що вчений, всупереч своїм марксистським і позитивістським симпатіям, указує у вітчизняній історії момент, коли сила духовна була спроможною «опанувати життя», його матеріальні, приземлені потяги та інтереси.

З прийнятою Грушевським здогадкою Й. Третьака, що в «Пораді» йдеться про смерть бездітного сина Костянтина-Василя Острозького, а тому й сам твір належить до ранніх, погодився і І. П. Єрьомін (с. 297—301), а за ним і пізніші історики літератури.

Вираз письменника «*кривонигій бачмажнице ізъ своєю кривоножною бачмагою*» не дістав поки що пояснення. «Кривонога бачмага» — це не тільки «башмак — рід черевика», як коментує Грушевський, це «башмак» новомодний європейський, тобто спеціально покроєний окремо на праву та на ліву ноги, тому й здається незвичному спостерігачеві «кривим». Чернець же ходить «у невитертих черевиках або чоботях» — народному взутті, яке в XVI ст. було ще для обох ніг однаковим і розношувалося відповідно вже самими власниками.

«*Скачомудрець*» — це все ж таки скоріше їздець, жокей, до того ж і названо його після «возниць».

Місія у творах Вишенського, де, на думку історика, «манера паралельних виразів переходить у нуднувату многословність», після відомого дослідження М. М. Бахтіна про народну «сміхову культуру» середньовіччя і Ренесансу сприймаються вже по-іншому. По-перше, «каталоги», що їх знаходимо в «Пораді» — «сміхотворців», посуду та напоїв, «глузувань», «різних родів собак», «родів коней», «родів повозів» (Грушевський), музик, різноманітних служників — становлять паралель до «голосних площадних номінацій», явища, характерного для громадського міського життя західноєвропейського «пізнього середньовіччя», але широко відбитого і в літературі XV—XVI ст., де М. М. Бахтін знаходить «довгі переліки імен, назв або нагромадження дієслів, епітетів, переліки, що займають іноді по кілька сторінок» (Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1990. С. 195). У нас такі номінації з'являються рано: перший з відомих мені у «Молінії Данила Заточника» ще Київської доби і саме у сміховому переліку епітетів «старої жени злообразної», потім вони зустрічаються у сміхових пам'ятках вже XVI—XVII ст. — «Євангелія руська схизматицька», «Казання руське», згодом подибуємо їх і в «Енеїді» І. П. Котляревського. Отже, в даному випадку не можна відкидати й можливість впливу на Вишенського відповідних явищ західноєвропейської літератури, тенденції якої він міг сприймати через сучасну йому польську, і вірогідність безпосереднього відбиття стихії народного сміху, хоч би і в ярмарковій його формі.

Але ж Грушевський коментує більш складний випадок: «Еще еси кровоѣдъ, мясоѣдъ!..» (13 неологізмів на «...ѣдъ!»). Це, з одного боку, «образи бенкетні», і їхнє аскетичне забарвлення найближче до тенденції згаданих М. М. Бахтіном антипапських сатир — від «Трактату Гарсії з Толеди» XI ст. до протестантських XVI ст. (с. 200). Проте хіба і в тексті українського аскета не відбивається зазначена дослідником «загальнонарод-

на надмірна душа» бенкетних образів, що немов виплескується за межі сатиричного їх застосування? «Вкрадений у народа хліб не перестає бути хлібом, вино завжди прекрасно, хоч і в'є його папа» (с. 322). Що ж стосується прийому побудови отих каталогів (потім буде «периноспаль» та под., ще потім «т'блोलюбитель» і под., «перцолубель» та ін.), то він дуже нагадує застосований в епізоді пародійної ліггані (акафіста), з якою Панург у романі Рабле звертається до брата Жана і в якій роль інвокації виконує непристойне «соіілоп» (с. 460—461). Подібність своїх вигуків, звернутих до «мирянина», до молитовних звертань акафіста Вишенський навряд чи усвідомлював і, в усякому разі, не використовував це як сатиричний прийом (хоч трохи згодом з'явиться і православний пародійний акафіст «Мегметю Смердящому», Мелетю Смотрицькому — уніату), але структурна подібність тут безперечно і примушує замислитися над тими шухадами, що ними прийом народної «сміхової культури», вже олітературені на Заході, проникали до афонської келії українського аскета.

«Текст ап Павла про молоко віри» — I Кор 3 2

«Євангельська притча про багатого чоловіка, котрому зародила кива», — Лк. 12.16—21, і далі з цієї ж притчи (12.19).

Згадуючи в кінці розділу дискусію про правдивість деталей змалюваної Вишенським у трактаті «Ізв'щення краткое...» картини боротьби за православний календар, Грушевський дає повчальне з методологічного боку пояснення тим перебільшенням, що їх робить тут письменник: дослідник вказує і на літературний характер розповіді, і на її фольклорні джерела, і на особливості соціально-психологічного сприйняття релігійної борни сучасниками

Писання до кн. Острозького і «до утекших єпископів»

«Євангельський фарисей», котрого нагадує Вишенському «римська шуха», — персонаж притчі, що її розповідає учням Ісус Христос на дорозі в Єрусалим (Лк. 18.9—14).

Даній Грушевським характеристиці «послання афонітів» протистоять у науці міркування І. П. Єрьоміна, що теж приймає Франкову атрибуцію твору Вишенському, але з важливим «застереженням. На відміну від інших творів Вишенського послання „от святое Афонское горы скитствующих“ надруковано невластиво йому відносно чистою слов'янською мовою. І ця обставина нашттовхує на думку, що текст послання, перш ніж потрапити до друку, був підданий ґрунтовній правці редактором „Книжиці“; можливо також, що «правка заціпила не лише мову, а й зміст» (с. 304). Це тільки гіпотеза, особливо сумнівна в останній згадці. До того ж Грушевський не раз демонструє, що Вишенський добре володів церковнослов'янською мовою.

На початку «Писання...» Вишенський повідомляє, що до нього дійшло приписуване ним «подвигу» єпископів-зрадників «писаніє зовомое: „Оборона згоды зъ латинскимъ костеломъ и вѣрою Риму служачею“». Якщо Грушевський бачить тут «іронічно парадійований заголовок книги Скарги «Описание и оборона събору руского Берестейского», то І. П. Єрьомін — якийсь уніатський полемічний трактат, написаний Іпатієм Потієм, що до нас не дійшов: *Еремиц І. П. Неизвестный памятник украинской публицистики конца XVI века // Сб. статей к сорокалетию ученой деятельности акад. А. С. Орлова. Л., 1934. С. 86—92; Вишенский Иван. Сочинения. С. 304—306. При всій її дотепності (вчений реконструює структуру трактату, дово-*